

Van wie ze waren

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Gaëlle Nohant

Van wie ze waren

Vertaald uit het Frans door
Ghislaine van Drunen

Ambo|Anthos
Amsterdam

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978 90 263 6488 4

© 2023 Gaëlle Nohant

International Rights Management: Susanna Lea Associates

© 2024 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Ghislaine van Drunen

Oorspronkelijke titel *Le bureau d'éclaircissement des destins*

Oorspronkelijke uitgever Grasset

Omslagontwerp Margo Togni

Omslagillustratie © Magdalena Wasiczek/Trevillion Images

Foto auteur © JF Paga

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

*Voor de getuigen en voor allen die de herinnering
aan de overledenen levend houden.*

Voor Tayou, mijn grootmoeder.

‘En dat stille huilen van voorwerpen die voor altijd zijn achtergelaten door hun eigenaren. Door vreemde handen bezoedeld, als onbegraven lichamen waarom niemand zich bekommert. Wie nooit de tranen van dode voorwerpen heeft gezien, heeft nooit iets verdrietigs gezien of gehoord.’

Rachel Auerbach,
fragment uit het gedicht ‘De tranen van dode voorwerpen’, vertaald uit het Jiddisch (Ringelblum-archief)

Elke ochtend komt ze door het bos. Terwijl ze zich in het donker tussen de dikke bomenrijen voortbeweegt, voelt Irène dat het woud iets wat oeroud is en zich steeds opnieuw vormt over haar neer laat dalen, het stof van schimmen en humus. Ze rijdt door het gele schijnsel van de koplampen en glijdt langzaam van het duister naar het licht.

In het stadje gaan de pasgeverfde luiken geruisloos open, de schoorstenen roken in de mistige ochtend. Niets valt uit de toon en niets ontsnapt aan het waakzame oog van de buren. Irène ziet de slager zijn rolluik optrekken. Als ze vriendelijk haar hand opsteekt, fronst hij, in zijn blik ligt een zweem van wantrouwen. Ze woont hier al meer dan vijfentwintig jaar, maar de inwoners van Bad Arolsen beschouwen haar nog steeds als een vreemdelinge. Als die Française die hen sluiks beoordeelt en samen met anderen die op haar lijken oude zaken komt oprakelen die je zou moeten laten rusten.

Ze trapt hard op de rem om een fietser voor te laten gaan en rijdt dan de lange, slingerende bomenlaan in. In de moderne gebouwen achter in het park liggen tientallen kilometers aan archieven en mappen waar je uren langs zou kunnen lopen

zonder de schreeuwen en stiltes te horen die erin besloten liggen. Je moet een scherp gehoor en een geduldige hand hebben. Weten wat je zoekt en bereid zijn te vinden wat je niet zocht.

Irène is altijd ontroerd als ze langs het onopvallende bordje komt. De eerste keer dat ze deze trap op liep, had ze de woorden INTERNATIONAL TRACING SERVICE gelezen zonder te weten waar ze voor stonden.

Ze was in feite nog maar een kind, een jonge meid die was geëmigreerd omdat ze onafhankelijk wilde zijn en was gebleven voor de liefde. Ze was haar verloofde gevolgd naar een bosrijke streek, waar ze erg haar best moest doen om geaccepteerd te worden, zonder dat ze daar ooit echt in slaagde. Deze plek was nu wat het meest op een thuis leek. Zelfs nadat de liefde was bekoeld, toen ze naar de rand van de stad was verhuisd met een kind dat tussen twee huizen pendelde, had ze niet overwogen om weer weg te gaan. Omdat ze zich telkens als ze die trap op loopt op haar plek voelt. Belast met een missie die haar overstijgt en haar bestaansrecht geeft.

De eerste dag viel de geur op. Een mengsel van iets muffigs, oud papier, kopieerinkt en koude koffie. Nog voordat ze zich er bewust van was, ademde ze het mysterie in dat tussen deze muren schuilging, in die talloze laden, in die dossiers die snel werden dichtgeslagen wanneer ze voorbijliep.

Tegenwoordig wordt ze vanaf haar binnenkomst in de grote hal tot op de verdiepingen begeleid door glimlachende gezichten en een concert van 'Hallo Irène'. Ze hoort hier thuis. Een korf vol bijen die zo'n beetje overal vandaan komen. Hun voornamen vormen een veranderlijk mozaïek: Michaela, Henning, Margit, Arić, Kathleen, Kazimierz, Dorota, Constanze,

Igor, Renzo, François, Diane, Gunther, Elzéar, Christian... Allemaal laten ze hun leven en hun zorgen in de garderobe achter. Je moet je ontdoen van alles wat in de weg zit en je openstellen.

Ze legt haar spullen op haar bureau en opent haar agenda: het is 27 oktober 2016. Ze trekt het rolluik op. Het grauwe licht valt op de foto van haar zoon in een verzilverde lijst. Het is de enige persoonlijke noot in deze ruimte, waarin boeken en dossiers ogenschijnlijk wanordelijk zijn opgestapeld en waarin alleen zij alles weet terug te vinden. Op de foto lacht Hanno uitbundig. Het was vier jaar geleden, op zijn zestiende verjaardag. Ze plaagde hem terwijl ze haar vinger op de ontspanner hield. Daarna hadden ze in een brasserie in het centrum gegeten, waar hij een paar slokken mousserende wijn van haar mocht drinken. 'Zeg het maar niet tegen je vader.' 'Van papa mag ik al een tijdje bier drinken, hoor,' zei Hanno lachend. Hij was zo knap, met zijn krullen en die trotse blik in zijn donkere ogen. Alsof hij al op weg was naar zijn volwassen leven.

Irène dacht: als hij straks weg is, wat blijft er dan voor mij over?

Ze schaamde zich voor die angst. Zij was toch ook vertrokken? Ze had zich door niemand laten tegenhouden. Ze zou geen druk uitoefenen op Hanno.

Nu studeert hij in Göttingen en komt in het weekend naar huis, als hij niet naar zijn vader of naar vrienden gaat. Ze accepteert dat ze elkaar minder zien. Dat ze zich eenzaam voelt, is haar zaak, ze is tactvol genoeg om het hem niet te laten merken.

Ze klopt op de deur van Charlotte Rousseaus kantoor.

'Goedemorgen, Irène. Ik verwachtte je al. Koffie?'

'Graag.'

‘Tegen de tijd dat we aan dit vochtige, grauwe weer zijn gewend, liggen we bedolven onder de sneeuw,’ moppert de directeur van het centrum. Ze stopt een cupje in het koffiezetapparaat. ‘Verdomd land.’

Ze komt uit Toulouse en kan maar niet wennen aan het weer in deze hoek van Hessen. In haar warme stem schemert het lichte zuidwestelijke accent van haar geboortestreek door waardoor sommige woorden vriendelijker klinken. Het zijn melodieuze sporen van een harde, zonovergoten streek die geteisterd wordt door onstuimige zuiderstormen. Ze zou er vaker naartoe willen gaan.

‘Je kunt wel een opkikkertje gebruiken, je ziet een beetje bleek,’ zegt ze terwijl ze van hun espresso nippen. ‘Ik heb een klus voor je.’

Irène moet even glimlachen. Sinds Charlotte Rousseau aan het hoofd van de International Tracing Service staat, hoort ze die zin meerdere keren per dag. Deze kleine, krachtige vrouw lijkt erop gebrand in één mandaat alles in te halen wat haar voorgangers niet voor elkaar kregen, met het risico dat het personeel opbrandt: sommigen hebben hele strategieën bedacht om haar in de gangen te ontlopen.

Voor Irène werkt het andersom, ze wordt geprikkeld door de energie van de directeur. Alsof ze de deuren van een stoffig mausoleum heeft geopend. En tussen hen speelt die discrete wetenschap dat ze beiden heimwee hebben naar Frankrijk.

‘Waar gaat het om?’

De directeur bestudeert haar terwijl ze haar koffie drinkt.

‘Gisteravond dacht ik aan die voorwerpen uit de kampen. Ze zijn niet van ons. We bewaren ze hier, als relikken uit de hel. Ik denk dat het tijd is om ze aan de rechtmatige eigenaren terug te geven.’

‘Aan de rechtmatige eigenaren?’ vraagt Irène. ‘Maar de mensen van wie ze waren zijn dood. Nou ja, de grote meerderheid.’

‘Ze hebben misschien kinderen of kleinkinderen. Kun je je voorstellen hoe het voor hen zou zijn om voorwerpen terug te krijgen die zo’n lange weg hebben afgelegd? In hun leven, vandaag de dag. Als een testament... Dus dacht ik aan jou en je team. Ik zal er natuurlijk voor zorgen dat je alle hulp krijgt die je nodig hebt.’

Irène hoort zichzelf ja zeggen.

Ook al voorvoelt ze dat het rustige bestaan dat ze voor zichzelf heeft opgebouwd ernstig kan worden verstoord. Ze weet niet zeker of ze er klaar voor is. Ze voelt opwinding en een vage angst.

Ze zegt ja.

En zo begint het allemaal, in dat mistige herfstlicht.

Eva

Aan het einde van de gang is een kamer waar ze altijd een brok in de keel krijgt. Eva's kantoor, ook al hebben velen er al gebruik van gemaakt sinds haar vertrek. Lange tijd ging Irène er regelmatig naar binnen, op zoek naar geruststelling. Ze had een bondgenoot nodig. Het was veel gevraagd, maar Eva had haar nog meer gegeven. Wie ze is geworden heeft Irène aan haar te danken.

‘Je weet wat we hier doen, toch?’ had Eva gevraagd met haar lage stem waarin een glimlach klonk.

Irène denkt nog vaak aan die dag in september 1990. Ze was drieëntwintig jaar oud, droeg een nieuwe trouwring om haar vinger en straalde dat naïeve vertrouwen uit van jonge mensen die geloven dat ze met hun charmes de wereld naar hun hand kunnen zetten. Ze had het gevoel dat ze moeilijke, bewonderenswaardige dingen had gedaan: het huis uit gaan, met een buitenlander trouwen. De vrouw die ze nu is, slingert heen en weer tussen vertedering en ergernis. *Je wist niets, alle moeilijke dingen in het leven lagen nog voor je.*

Eva Volmann had een sollicitatiegesprek met haar gevoerd.

Ze tutoyeerde haar meteen, als een oude meester zijn leerling. Haar pezige lichaam oogde krachtig. Het was moeilijk om haar leeftijd te schatten, je haar leven voor te stellen. In haar met diepe rimpels doorgroefde gezicht fonkelden haar grijs-groene ogen intens levendig. Haar zwarte haar, waar zilveren lokken doorheen liepen, was in een strakke knot opgestoken. Haar schorre stem kreeg iets melodieus door haar Poolse tongval.

Irène moest tot haar schaamte bekennen dat ze impulsief had gehandeld nadat ze een advertentie had gelezen in een plaatselijke krant. De International Tracing Service zocht iemand die vloeiend Frans sprak en schreef om deel te nemen aan een onderzoeksproject. Wat het onderzoek inhield, daar had ze geen idee van. Het woord *international* had haar aandacht getrokken.

‘Tot in 1948 heette de ITS het Centraal Onderzoeksbureau,’ legde Eva uit.

Deze plek was ontstaan dankzij de vooruitziende blik van de geallieerden. Voor het einde van de Tweede Wereldoorlog hadden ze in de gaten dat het bewerkstelligen van vrede niet alleen tientallen miljoenen levens zou kosten, maar ook zou leiden tot miljoenen ontheemde en vermiste mensen. Nadat het laatste schot was afgevuurd moesten al die mensen worden teruggevonden en hulp krijgen om naar huis terug te keren. En ze moesten achterhalen wat er met de mensen was gebeurd die niet werden teruggevonden.

‘Voor iemand die een dierbare is verloren zijn die antwoorden van levensbelang. Anders blijft je hart een open graf. Begrijp je?’

Terwijl ze naar haar luisterde, bekreep Irène het gevoel dat

ze in de tijd terugreisde naar een schemerig landschap waar rijen verwilderde mensen tussen ruïnes doolden.

Vreemd genoeg vreesde ze de reactie van haar man. Ze hadden het nooit over het nazisme gehad. Waarom was ze bang dat deze baan hem niet zou bevallen? Misschien omdat hij een keer zijn schouders had opgehaald, ze wist niet meer waarover het ging. Een reportage? Een herdenking? Hij had dat gebaar gemaakt, met een zucht. Ze had de televisie uitgezet.

‘Toen ik hier aankwam,’ vervolgde Eva, ‘was dit... een ss-stad.’

‘Ik neem aan dat het overal hetzelfde was in die tijd.’

‘Nee,’ zei Eva kortaf. ‘In de oorlog leefde deze stad grotendeels dankzij de ss. Op straat en in de omliggende bossen kwam je meer zwarte uniformen tegen dan burgers. Kun je het je voorstellen?’

Irène begreep het niet. Dus legde Eva haar uit dat Arolsen voor de oorlog een groot dorp was, waar een indrukwekkend barok kasteel boven uittorende, met bijgebouwen en eeuwenoude bomen die de wacht leken te houden. De erfprins van Waldeck-Pyrmont, Jozias, raakte in de ban van Hitler. Als aanhanger van het eerste uur schonk hij diens ideologie van raszuiverheid iets van zijn Germaanse glorie door de runentekens van de dubbele bliksemschichten van de ss aan zijn familiewapen toe te voegen. In ruil daarvoor maakte hij razendsnel carrière en werd hij generaal van de ss-divisie. Arolsen kreeg haar voormalige status van garnizoensstad terug. De prins had grootse plannen: hij richtte in zijn kasteel een officiersschool op voor het elitekorps van de ss; het was een reusachtig complex met een opleiding voor topambtenaren, een kazerne voor het tweede regiment van de Divisie Germania van de Waffen-ss en gebouwen voor de huishoudelijke diensten. Niets was te

gek, de inwoners en de prins wentelden zich in hun gewichtigheid. Ze verloren zich in krijgsceremonieën en uitbundige bruiloften. De eerste ss-stad van Duitsland, midden in het rode en zwarte hart ervan geplant. Jozias bezweek bijna onder zijn verantwoordelijkheden en liet zijn voorkeur uitgaan naar de meest veeleisende ervan: kamp Buchenwald inspecteren, dat onder zijn bevel als ss-generaal viel. Hij was een van de vijftien hoogste officieren van de ss in Duitsland. Himmler was een goede vriend van hem en de peetvader van zijn zoon.

‘De meeste mensen bleven hem trouw. Ze waren altijd loyaal geweest aan hun kasteelheer.’

Het was als een geheime tatoeage, verborgen onder de pijn van de nederlaag. Ook al was de gevallen prins in Neurenberg veroordeeld en in de gevangenis van Landsberg gegooid. Ook al hadden ze zich dagenlang verschanst, verteerd door vernedering en doodsbang voor wat de overwinnaars voor hen in petto hadden.

De prins was uit het kasteel verbannen. In de lege zalen klonken alleen nog maar de stappen van de GI's. Vreemdelingen stonden tegen de standbeelden geleund te roken, verstoorden de stilte en kwamen met hun armen volgeladen met kartonnen dozen aangelopen. Ze toonden geen respect voor de gebruiken en de middeleeuwse wapens.

‘In het begin brachten de Amerikanen het Centraal Onderzoeksbureau in de bijgebouwen onder.’

‘Om te provoceren?’ vroeg Irène.

‘Niet eens,’ glimlachte Eva. ‘Voor het gemak. De stad was niet gebombardeerd. Al die gebouwen stonden daar leeg. Er was genoeg ruimte om alle documenten te bewaren die uit heel Duitsland per vrachtwagen werden aangevoerd. De stad lag op het kruispunt van de vier bezette gebieden van het land.

Nogal ironisch, toch? Om hier het grootste documentatiecentrum over de slachtoffers van de nazivervolging op te richten!’

‘De mensen uit de buurt konden het vast moeilijk verkroppen.’

‘Dat kun je wel zeggen... Ze zijn uiteindelijk aan ons gewend geraakt. Het centrum is een van de grootste werkgevers van de stad.’

In het begin vormde het Centraal Onderzoeksbureau, dat later de International Tracing Service zou worden, een concrete bedreiging voor de bevolking.

‘Ze hadden een hekel aan ons, en ze knepen ’m.’

Eva glimlachte en Irène dacht: wat voor leven heeft ze geleid dat ze zo’n slecht gebit heeft?

‘Ze hadden geen ongelijk, maar wij interesseren ons alleen voor de slachtoffers. En voor de mensen die hen missen.’

Wat Irène is bijgebleven van deze eerste ontmoeting met Eva is dat het haar duizelde. Net als in de kinderspulletjes waarin een ander haar geblinddoekt ronddraaide. Deze stad waarvan de prins een nazi was geweest en waar, in 1990, nog steeds werd gezocht naar overlevenden van de oorlog. Hoe was het mogelijk? Eva liet haar de bergen post zien die zich bij het secretariaat opstapelden. Tienduizenden brieven kwamen hier elk jaar binnen, waarin in alle talen werd gesmeekt en van een lange zoektocht werd gerept. Sommigen hadden tevergeefs overal gezocht. Anderen schreven: ‘Ik weet niets. Voor mij gaapt een groot gat.’

Of: ‘Mijn moeder is met haar geheimen gestorven. Laat me niet alleen in deze stilte.’

Elke brief zat vol hoop. Woorden die hun adem inhielden.

‘Als je deze baan aanneemt, zul je je bezighouden met de

verzoeken van Franse burgers,' zei Eva tegen haar.

Wat een last op haar schouders. Ze wilde vluchten.

'Ik weet niet of ik daartoe in staat ben,' fluisterde ze.

Eva's blik ging dwars door haar heen.

'Als dat niet zo is, dan vertrek je weer. Je zult niet de eerste en ook niet de laatste zijn. Je kunt het nu nog niet weten. Kom mee.'

Ze leidde haar door een doolhof van gangen en trappen waar medewerkers die haastig voorbijliepen met stapels dossiers haar vluchtig begroetten. Sommigen namen de tijd om een blik te werpen op Irène.

'We werken met tweehonderdvijftig man bijna fulltime. De meesten die tegelijk met mij zijn begonnen, zijn vertrokken. De nieuwen zijn heel anders,' vertrouwde Eva haar toe.

Het ontging Irène niet dat in die woorden een licht waardeoordeel besloten lag.

Ze liep door de kille gebouwen en vond ze intimiderend. De lege, monumentale ruimtes vielen haar op, maar ook: archiefdozen met vergeelde paperassen van vloer tot plafond gestapeld, muren van boekenplanken, ordners en laden met raadselachtige etiketten, eindeloze gangen. Ze waren omsloten door een ritselend papieren labyrint.

Ze kwamen uit in een hal waar een paar koffieautomaten en versleten skai banken stonden. Op de deuren hingen bordjes: DOCUMENTEN UIT DE CONCENTRATIEKAMPEN, DOCUMENTEN UIT DE OORLOGSTIJD, NAOORLOGSE DOCUMENTEN, AFDELING ONDERZOEK NAAR VERMISTE KINDEREN, AFDELING HISTORISCHE DOCUMENTEN... Eva legde uit dat de ITS meerdere soorten archieven bewaarde. In de eerste plaats de archieven uit de kampen. Althans wat daarvan